

Політична заангажованість ойконімії України ХХ століття: соціолінгвістичний підхід

Статтю присвячено дослідженню мовної політики ХХ ст., яка впливала на формування ойконімії України. Описано загальний стан адміністративно-територіального устрою України ХХ ст. крізь призму соціолінгвістики. Аналізується політична заангажованість номінацій поселень, яка викликана численними перейменуваннями. Досліджуються основні вияви ідеології СРСР, утілені в назвах поселень України. Характеризуються основні групи номінацій ойконімів, у яких наявна політична заангажованість. Наводяться приклади сучасних перейменувань, здійснених наприкінці минулого століття. Аналізується часткове повернення назв поселенням, які втратили свої первісні назви у ХХ ст. Описано відсоткове співвідношення політично заангажованих назв поселень по різних регіонах України, які функціонують і до сьогодні.

Ключові слова: мовна політика, ойконім, ойконімія, політична заангажованість, соціолінгвістика.

Постановка наукової проблеми та її значення. За весь історичний період формування Української держави накопичено великий і багатогранний досвід облаштування та вдосконалення її адміністративно-територіального устрою. Цей досвід стосується передусім сфери практичної діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, зусиллями яких і створюється та зміцнюється державність.

Із набуттям незалежності в 1991 р. перед Україною постала низка гострих та невідкладних завдань, одним із яких було забезпечення ефективності управління країною з порівняно невеликою площею, багатомільйонним та багатонаціональним населенням. Адміністративно-територіальний устрій України, що склався під дією цілого комплексу географічних та історичних факторів, заклав основи нашої держави, які вже довгі роки стримують її розвиток [1, с. 15].

Соціолінгвістика як інтеграційне поле дослідження поглиблює взаємодію між різними напрямками суспільних та лінгвістичних наук і сприяє формуванню нових понять. Одне з них – «політична заангажованість ойконімії», зміст якого відображає розвиток положення Ф. де Соссюра про мову як соціальне явище.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. В українському мовознавстві проблеми суспільної, у тому числі й політичної, зумовленості власних назв порушуються в ономастичних працях Г. Аркушина, Л. Белея, Д. Бучка, Г. Зимовець, Л. Масенко, Л. Нуждак, С. Медвідь-Пахомової, М. Романюк, М. Худаша, П. Чучки, у соціолінгвістичних – Л. Лунь, В. Лучика, Г. Мацюк, О. Тараненка, О. Ткаченка та ін. Проте й до сьогодні явище «політичної заангажованості» ойконімії України не було предметом спеціального лінгвістичного дослідження.

Мета нашої статті – обґрунтувати ознаки поняття «політична заангажованість ойконімії» в контексті соціолінгвістики й ономастики.

Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) дослідити мовну політику радянської влади щодо ойконімії у ХХ ст.;
- 2) виявити та проаналізувати основні типи порушень мовних норм при перейменуванні та новій номінації ойконімів України ХХ ст.;
- 3) систематизувати основні групи номінацій населених пунктів, що відображають політичну заангажованість та ідеологію радянської доби.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. *Заангажованість політична* (від фр. *engager* – наймати, запрошувати) – змушеність представника неполітичної сфери (науки, мистецтва, освіти тощо) діяти в руслі певної ідеологічної доктрини, політичного курсу або навіть обслуговувати суто партійні цілі й інтереси [4, с. 65]. Політична заангажованість ойконімії України ХХ ст. найбільше проявилася саме в період СРСР (1919–1991), оскільки до цього моменту, на початку ХХ ст., перейменування поселень і створення нових номінацій не грало важливої ролі для тодішньої влади (Центральної Ради (УНР); Гетьманату; ЗУНР; Директорії). Вони насамперед ставили собі за мету контролювати межі Української держави і відвойовувати етнічні території нашої країни.

Зі встановленням більшовицької влади в Україні розпочалася докорінна зміна адміністративно-територіального устрою. Початок змінам було покладено зі створенням, починаючи з весни 1919 р.,

згідно з положенням Уряду радянської України про організацію місцевих органів радянської влади і управління від 30.11.1918 р. та 05.02.1919 р. сільських рад. Сільради створювалися навіть у найменших селах і за станом на початок 1920 р. їхня кількість в УСРР досягла майже 15 000 [1, с. 52]. У цей час на нових місцях почали активно функціонувати назви поселень типу: *Білі Вежі № 1* (Чрн), *ім 8 березня* (Жт), *№ 8 колонія* (Дн), *Дальник Четвертий Квартал* (Од), *20-річчя Жовтня* (Хрк), *25 жовтня* (Кв), *ім IX З'їзду ВЛКСМ* (Од), *Журавка № 1*, *Населений пункт Дільниця Перша* (Хрс), *Селище техникуму* (Мк) тощо [6]. Ці нові назви не просто не відповідали прийнятим нормам української мови, вони взагалі не були мотивовані. Зрозуміло, що причини для творення таких органів влади, тобто нових сіл, навіть у найвіддаленіших місцях, були передусім політичними. Завданням нової влади було домогтися підпорядкування широких мас населення державі та втілення в життя політики більшовицької партії.

Згодом, у 20-х рр. ХХ ст. кількість сільрад була скорочена до 9307-ми. Були ліквідовані губернії, скасовано таке означення поселень, як містечко, затверджено поняття «селище міського типу» тощо.

У 1945–1946 рр. проведено кампанію з упорядкування та перейменування багатьох населених пунктів. Мета цього заходу, як зазначалося в указах Президії Верховної Ради Української РСР, – «збереження історичних найменувань та уточнення і впорядкування існуючих назв сільрад і населених пунктів» [6, с. 880–958]. Практично в один момент було перейменовано близько 4000 поселень, сільрад, районів. Так, із карт зникло більш як 5 % усіх назв (4000 із 70 000 усіх існуючих на той період назв), причому поряд із перейменуванням назв іншомовного походження (німецьких, польських, чеських, тюркських тощо) не меншою мірою постраждали давні українські назви, утворення яких сягало ще княжих часів. Культурно-історичний ландшафт немалої за європейськими мірками країни за дуже короткий час було спотворено навіть без формальної згоди на те населення [1, с. 63].

Нові назви населених пунктів України в цей період цілком можна вважати політично заангажованими, оскільки вони повною мірою відображали характер радянської доби. Можна виділити кілька груп, які охоплюють основні порушення при перейменуваннях:

1. Найчисельнішу групу складають ойконіми, що своїм лексичним значенням пояснюють і вказують на ідеологію радянської доби. У назвах хуторів, сіл, селищ та міст України уряд СРСР намагався увіковічнити провідні мотиви власної політики. Так, давні ойконіми перетворилися на нові штучні, «політичні гасла», наприклад: назву поселення *Дерманівка* замінено на *Трудолюбівку* (Жт), *Каїкулак* – на *Трудове* (Зп), *Мангуш* – на *Першотравневе* (Днц), *Лібенау* – на *Майське* (Зп), *Нейкерх* – на *Ударник* (Зп), *Нова Каракуба* – на *Красну Полян* (Днц), *Павлівка* – на *Червоний Маяк* (Днп), *Пірки* – на *Комсомольське* (См), *Шлейдерово* – на *Пролетарське* (Крв) і т. п. [6].

Яскравим прикладом подібної політичної заангажованості є місто Жовтневе Миколаївської області (*тепер окремих Жовтневий район міста Миколаєва*). В. Лобода пише, що на місці цього населеного пункту було старогрецьке поселення IV–IX ст. до н. е. У XIII ст. тут існував дівочий монастир, а в XIV ст. збудовані укріплення і митниця, які мали утворену від імені князя Витовта назву. Із 1789 р. *Вітовка* стає адміралтейським поселенням, а тому офіційно перейменовується на *Богоявленське*. І в 1961 р. ця назва замінена ідеологічним найменуванням на честь річниці Великого Жовтня, проте стара назва Богоявленське ще побутувала як неофіційна, особливо у відтопонімічних утвореннях, зокрема в назвах мешканців [2, с. 74]. Отже, назва *Жовтневе* була цілком штучною з мовної точки зору і створеною насамперед згідно із провладними настановами, тобто відображала політику, історію і традиції доби СРСР.

2. Нові номінації населених пунктів характеризували так званий прогресивний розвиток суспільства (військовий, технічний, науковий тощо), наприклад: номінацію поселення *Баургейм* перейменовано на *Прогрес* (Лг), *Браунівку* – на *Шахтарське* (Лг), *Галілеїти* – на *Десантне* (Од), *Кесса* – на *Радгоспне* (Хрк), *Лейтергаузен* – на *Тракторне* (Од), *Маморницю* – на *Радгоспівку* (Чрв), *Требушани* – на *Ділове* (Зк), *Фельштин* – на *Гвардійське* (Хм), *Фільварк* – на *Заводський* (Лв), *Шанвазе* – на *Партизанський* (Хрс), *Шептередюри* – на *Майорське* (Од) і т. п. [6].

3. Найменування відомих героїв громадянської війни, радянських функціонерів, учених чи Героїв Радянського Союзу теж були увіковічені в ойконімії України: *Леніна*, *Сталіна*, *Будьонного*, *Ворошилова*, *Жданова*, *Кірова*, *Хрущова*, *Чапаєва* та ін. Лише від псевдоніма *Ленін* утворено понад 100 ойконімів. Наприклад, назву поселення *Війтівка* змінено на *Чапаєвку* (Вн), *Гринталь* – на *Мічуріна* (Днц), *Карлівка* – на *Крупське* (Крв), *Копче Чеське* – на *Котовське Друге* (Вл), *Крива Коса* – на *ім Седова Г. Я.* (Днц), *Лозоватка* – на *Чкаловку* (Днп), *Нейман* – на *Щорса* (Днц), *Пальчики* – на *Кірове* (Пл), *Попівка* – на *Смірнове* (Зп), *Хрестовоздвиженка* – на *Хрущове* (Хрс) тощо [6].

Як зазначає Л. Масенко, мову, яка перестає всебічно обслуговувати суспільство, чекає занепад і зникнення [3, с. 7]. Ойконімія України ХХ ст. поступово втрачала свою національну ідентичність та мовну належність. Політика СРСР «витісняла» такими перейменуваннями зв'язок нашої мови і національної спільноти, яка мала б формувати державне утворення на певній території та вирізнятися з-поміж інших радянських республік сукупністю ознак (самоназва, мова, культура тощо). Ойконімія несе в собі певний культурний баланс між мовою та суспільством, а подібні заходи щодо номінацій цей баланс тільки порушували.

Протягом наступних десятиліть таких численних перейменувань не відбувалося, лише поодинокі, але все-таки давні первісні назви населеним пунктам не були повернуті. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. знову здійснено перейменування ряду населених пунктів України. Нові перейменування також мали «штучний» та політичний характер: назву *Ангелівку* змінено на *Пігареве* (Тр), *Верблюжжук* – на *Погребнякове* (Крв), *Кабани* – на *Красноріченське* (Лг), *Кадіївку* – на *Стаханов* (Лг), *Мианець* – на *Переможне* (Тр) тощо. [7, с. 457].

На початку 90-х рр. ХХ ст., а саме після проголошення незалежності України в 1991 р., окремим населеним пунктам нашої країни почали повертати їх первісні і давні номінації. Цьому сприяли і нова влада України, і обласні, районні та місцеві ради. Для української культури загалом і для української ойконімії зокрема такі заходи були важливими, оскільки вони сприяли утвердженню державності та національної самобутності нашої країни й народу. Таким чином, з-під політичної заангажованості колишньої влади СРСР звільнилися такі ойконіми: *Буданівку* знову перейменовано на *Бліх* (Тр), *Ворошиловград* – на *Луганськ* (Лг), *Жданове* – на *Мурафу* (Вн), *Жовтень* – на *Сзупіль* (ІФ), *Жовтневе* – на *Македонівку* (Днц), *Калініне* – на *Богданівку* (Вн), *Колгоспівку* – на *Іванівку* (Днп), *Комсомольське* – на *Гадинківці* (Тр), *Комунарськ* – на *Алчевськ* (Лг), *Ленінське* – на *Голубієвичі* (Крв), *Периотравневе* – на *Богулюби* (Вл), *Пігареве* – на *Ангелівку* (Тр), *Червону Волю* – на *Божу Волю* (Лв) тощо [5].

Проте і сьогодні ойконімія України ще надто насичена «штучними», іншомовними, політично заангажованими назвами поселень. Характерно, сумним є той факт, що в певних регіонах України число таких номінацій різне. Це пов'язано з тим, що територія України протягом ХХ ст. була розділена між різними сусідніми країнами-завойовниками (Польщею, Румунією, Молдовою, Росією). Використовуючи сучасний Адміністративно-територіальний поділ України [5], ми підрахували, що найбільше політично заангажованих номінацій залишилося у східних регіонах України (Днп, Днц, Зп, Лг, Хрк), приблизно 67 (41,6 % від загальної кількості подібних назв), у південних (АРК, Мк, Од, Хрс) – 46 (28,6 %), центральних (Вн, Жт, Крв, Пл, Чрк) – 22 (13,7 %), північних (Кв, См, Чрн) – 14 (8,7 %) і в західних областях (Вл, ІФ, Зк, Лв, Тр, Чрв, Хм) – 12 (7,5 %) (див. рис. № 1).

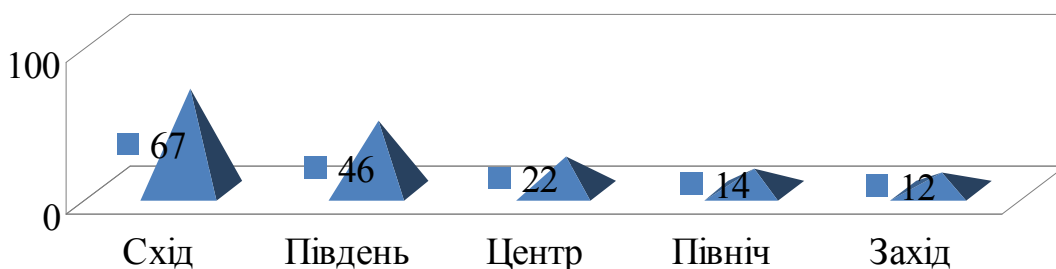

Рис. 1. Кількісне співвідношення політично заангажованих назв населених пунктів у різних регіонах України

Найбільше номінацій, які вказують на вплив суспільно-політичного фактора, міститься у східних та південних областях України. Ця територія у XX ст. одразу увійшла до складу СРСР, тому ойконімія цих регіонів і до сьогодні залишається не до кінця адаптованою до демократичного розвитку культури та суспільства України. З наступними десятиліттями культурної та суспільної розбудови нашої країни ми зможемо уникнути подібних номінацій та повернути втрачені ойконіми всіх регіонів України.

На нашу думку, мовна політика у XX ст., зокрема політика радянської влади, стосувалася й ойконімії України, оскільки була зорієнтована на формування нової ідеологічної держави без попередньої національної культури і мови. Ойконімія України як вагомий складник офіційно-ділової лексики української мови також формувалася в новому руслі, а саме політично заангажованому. Численні перейменування назв населених пунктів крізь призму соціолінгвістики вказують на те, що політика тодішньої влади прагнула порушити ідентичність українського суспільства і збиралася поступатися нею в умовах глобалізації. Проте спроби конструювання штучних ідентичностей, так званих заангажованих номінацій, увінчалися частковою поразкою, оскільки сучасні спроби демократизації суспільства і мови України вказують на позитивне бачення українцями своєї історії та культури.

Висновок. Отже, сьогодні українська спільнота має зробити свідомий вибір: до якої держави і до якої нації вона хоче належати? Адже теперішній час вимагає відповіді на це питання. Тому перспективами подальших досліджень проблеми є еколінгвістичне й соціолінгвістичне вивчення взаємозв'язку мови та суспільства в контексті сучасного глобалізаційного розвитку шляхом дослідження ономастикону України, його традицій і здобутків.

Перелік умовних скорочен

<i>АРК</i> – Автономна Республіка Крим	<i>Мк</i> – Миколаївська область
<i>Вл</i> – Волинська область	<i>Од</i> – Одеська область
<i>Вн</i> – Вінницька область	<i>Пл</i> – Полтавська область
<i>Днп</i> – Дніпропетровська область	<i>Рв</i> – Рівненська область
<i>Днц</i> – Донецька область	<i>См</i> – Сумська область
<i>Жт</i> – Житомирська область	<i>Тр</i> – Тернопільська область
<i>Зк</i> – Закарпатська область	<i>Хм</i> – Хмельницька область
<i>Зп</i> – Запорізька область	<i>Хрк</i> – Харківська область
<i>ІФ</i> – Івано-Франківська область	<i>Хрс</i> – Херсонська область
<i>Кв</i> – Київська область	<i>Чрв</i> – Чернівецька область
<i>Крв</i> – Кіровоградська область	<i>Чрк</i> – Черкаська область
<i>Лв</i> – Львівська область	<i>Чрн</i> – Чернігівська область
<i>Лг</i> – Луганська область	

Джерела та література

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи : монографія / [В. С. Куйбіда та ін. ; за заг. ред. О. В. Турчинова] ; Секретаріат Кабінету Міністрів України. – К. : 2009. – 615 с.
2. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лобода. – К. : Вища шк., 1976. – 232 с.
3. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. академія», 2010. – 243 с.
4. Рябов С. Г. Політологія : словник понять і термінів / С. Г. Рябов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2001. – 253 с.
5. Україна. Адміністративно-територіальний устрій: станом на 1 січня 2012 р. – К. : Парламент. вид-во, 2012. – 783 с.
6. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К. : [б. в.], 1946. – 1084 с.
7. Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій: на 1 січ. 1987 р. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – 504 с.

Шульган Ольга. Политическая ангажированность ойконимии Украины XX века: социолінгвістический поход. Стаття посвящена исследованию языковой политики XX в., которая влияла на формирование ойконимии Украины. Излагается общее состояние административно-территориального устройства Украины XX в. сквозь призму социолінгвістики. Анализируется политическая ангажированность номинаций поселений, вызванная многочисленными переименованиями. Исследуются основные проявления идеологии СССР, воплощенных в названиях поселений Украины. Характеризуются основные группы номинаций ойконимов, в

которых имеется политическая ангажированность. Приводятся примеры современных переименований, совершенных в конце прошлого века. Анализируется частичный возврат названий поселениям, утративших свои первоначальные названия в XX в. Дано процентное соотношение политически ангажированных названий поселений по разным регионам Украины, которые функционируют и сегодня.

Ключевые слова: языковая политика, ойконим, ойконимия, политическая ангажированность, социолингвистика.

Shulhan Olga. Political Engagement of the Oikoinimy of Ukraine of XX Century: Sociolinguistic Approach. The article deals with the research of language politics of XX century, which was influencing the formation of the Ukrainian oikonimy. The general condition of administrative and territory organization of Ukraine of XX century in the light of sociolinguistic is described. The political engagement of the nomination of the settlements that was caused by numerous renamings is analyzed. The main manifestations of the USSR ideology embodied in the names of Ukrainian settlements are investigated. The main groups of the nomination of oikonims where political engaging is observed are characterised. The examples of the modern renamings that were done at the end of the previous century are shown. The partial returning of the names of the settlements that lost their ancient names in XX century is analyzed. The per cent correlation of politically engaged names of the settlements that function until present times in different regions of Ukraine is described.

Key words: language politics, oikonim, oikonimy, political engagement, sociolinguistics.

Стаття надійшла до редколегії
25.05.2013 р.

УДК 811.161.2'282.2'366:821.162.1-1.09

Андрій Яворський

Українська підляська говірка в поезії Юстини Королько: морфологічний рівень

У творах поетеси з Північного Підляштя (Польща) Юстини Королько проаналізовано особливості підляської говірки на морфологічному рівні, зокрема простежено специфіку формотворення іменників, прикметників, дієслів, відмінності у структурі та відмінюванні займенників, спорадично в оформленні числівників і прислівників. З'ясовано специфіку використання авторкою діалектних елементів.

Ключові слова: підляські говірки, словозміна, архаїзм, інновація, граматична аналогія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Ще з 80-х р., а особливо активно з початку 90-х р. XX ст., газетні, журнальні, згодом інтернет-видання Польщі почали публікувати художні і публіцистичні твори, писані українською підляською говіркою. До числа письменників із Північного Підляштя, які причетні до спроб піднести рідну говірку до рівня літературної мови, належать Іван та Петро Киризиюки, Юрій Гаврилюк, Євгенія Жабінська, Софія Сачко, Євгенія Овсянюк-Мартинюк, Ольга Підляшанка, Степан Троц, Ірина Боровик, Марія Сарнацька та ін. Молодше покоління авторів, що продовжують традицію творити літературу українською підляською говіркою, представлено талановитою поетесою Юстиною Королько. Вірші її були публіковані в часописі Союзу українців Підляштя «Над Бугом і Нарвою» у 1997 р. [5], у двох числах щорічника «Український літературний провулок» за 2006 р. [4] та 2007 р. [3]. 2005 р. Ю. Королько за сприяння журналу «Над Бугом і Нарвою» видала збірку поезій «Між золотом і смертю» [2].

Підляський колорит поетичного мовлення Юстини Королько відзначив краєзнавець із Рівного Богдан Столярчук: «Насолоджуюся цілшою мелодією цієї мови, яка так щиро ллється з відкритої, молодой душі цієї талановитої поетки... Її вірші окутані теплою і ніжною говіркою» [3, с. 33]. У зв'язку із цим у поетичних текстах авторки варто проаналізувати риси українських говірок Північного Підляштя, зокрема на рівні словозміни.